

FAKTAARK

Fredningsgjennomgangen i Akershus

I 2006 startet Riksantikvaren det landsdekkende prosjektet Fredningsgjennomgangen. Ved prosjektets slutt i 2012 skal hvert fylke ha gjennomgått alle fredningsvedtak som ble foretatt i perioden 1923-1979 og ha presisert omfanget av, formålet med og innholdet i fredningene.

Barokkportal med lunettformet overhysvindu på Solgry i Drøbak

Fredningsgjennomgangen i Akershus omfatter om lag 40 bygninger fordelt på 24 anlegg. Til sammenligning omfatter prosjektet på landsbasis ca. 1900 bygninger fordelt på om lag 920 anlegg.

AKERSHUS – SOM EN KRANS RUNDT HOVEDSTADEN

Akershus fylke ligger som en krans omkring hovedstaden og strekker seg fra svenskegrensen i øst til Lier i vest, fra Son i sør til Hurdal i nord. Det er et fylke som preges av kontraster mellom kystlandskapet i indre Oslofjord, rike jordbruksbygder og store skogområder i innlandet.

På grunn av sin beliggenhet omkring Oslo og Oslofjorden har Akershus fylke alltid vært et gjennomfartsområde med viktige ferdselsårer. De eldste veisystemene går helt tilbake til forhistorisk tid. Kirkestedene var knutepunkter for ferdselen i og mellom bygdene.

Ulike former for råvareforedling har vært viktig i Akershus. I Asker og Bærum var brenning av kalk lenge en viktig næring for bøndene. Kalk var nødvendig for bygging av steinkirker og festningsverk, og senere ga også murtvang i hovedstaden stor etterspørsel etter bygningskalk.

Hovedbygningen på Heggedal hovedgård i Asker er et godt eksempel på det tidlige 1800-tallets empirestil

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er fagleg rådgjevar for Miljøverndepartementet i utviklinga av den statlege kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har og ansvar for at den statlege kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne samanheng eit overordna fagleg ansvar for det arbeidet fylkeskommunane og Sametinget har med kulturminne, kulturmiljø og landskap.

Fra slutten av 1500-tallet ble utnyttning av skogressursene en viktig næring for store deler av befolkningen i Akershus. Det ble etablert sagbruksvirksomhet langs elver og bekker, tømmeret ble fløtet langs de store elvene og skipet ut i havner som Hvitsten, Son og Drøbak i tillegg til i Oslo. Særlig på Romerike, hvor vannveiene ga muligheter for transport av enorme skogressurser, ble trelastnæringen stor.

Et nytt borgerskap vokste fram i byene. Folketallet økte sterkt i samme periode og nye næringer ble etablert. Jernverkene Bærums Verk og Eidsvoll Verk startet tidlig på 1600-tallet, og midt på 1700-tallet ble det bygget et glassverk i Hurdal.

BYGGESKIKKEN I AKERSHUS

Byggeskikken i Akershus er en del av den sørøstlandske byggeskikken og har sammenfallende trekk med tradisjonen vi finner ellers i regionen. Frem til slutten av 1800-tallet var de aller fleste hus laftet. Taket ble tekket med teglstein. Mot slutten av 1800-tallet ble flere og flere hus bygd i reisverk eller bindingsverk, og på 1900-tallet tok disse byggeteknikkene helt over.

Tun

Den vanligste tunformasjonen i Akershus har vært firkanttunet. Tunet ble gjerne lagt til et tørrlent høydedrag hvor husene ble plassert i en mer eller mindre regelmessig firkant etter forholdene i terrenget. Tunet ble noen ganger delt i inntun og uttun (tomgard og nautgard). Bortsett fra stue, eldhus og bur lå de fleste gårdshusene i uttunet.

Våningshus

De mest brukte hustypene for våningshus i Akershus har vært *akershusisk stue*, *høgstue*, *midtgangshus/midtkammerbygning* og *fireroms-hus*.

Det var Eilert Sundt som første gang brukte begrepet *akershusisk stue* etter sine etnologiske og sosiologiske undersøkelser på 1850-tallet. Stueformen fant han over hele det daværende Akershus stift som omfattet hele Østlandet. Den akershusiske stua var en liten enetasjes stuebygning med to rom, et større og et mindre. Det minste rommet kunne også være delt i to. Inngangsdøra var plassert midt på langveggen og førte inn i det største rommet. Langs den langveggen hvor inngangsdøra var plassert var det ofte en sval. Stuetypen var den vanligste i Akershus på 1600- og 1700-tallet. *Høgstua* er en hustype som hovedsakelig ble benyttet til bolighus på gårdene. Den kom på 1600-tallet, men ble vanlig først utpå 1700-tallet. Stua var bygd i to etasjer, derav navnet. Høgstua hadde som regel to omtrent like store rom i hver etasje. Langs hele langveggen var det svalgang med trapp og dører som førte inn til hvert rom. Husene ble også kalt svalgangshus.

Midtgangshuset, også kalt «parstua» hadde en gjennomgående gang midt i bygningen, med stue på hver side. Hustypen fantes allerede på 1600-tallet. På 1700-tallet ble parstua utvidet både i høyden og bredden. Det ble blant annet vanlig å ha et kammers innenfor gangen midt i huset. Disse husene kalles derfor *midtkammerbygning*.

Fire-roms-huset er en hustype som holdt seg populær veldig lenge. Den oppstod allerede på 1700-tallet og ble etterhvert en svært vanlig hustype i Akershus, benyttet helt opp til 1950 og 1960-tallet.

Bur/Stabbur

På alle gårder og husmannsplasser fantes et bur. I buret ble det oppbevart korn, mat, husholdningsredskaper og gjerne noe klær.

Annekset på Thornegården i Vestby er et eksempel på utmurt bindingsverk

Bestyrerboligen «Diget» på Bærums Verk er en av industritilknyttede bygningene som er fredet

Hovedbygningen på Søndre Bye i Fet er et eksempel på midtgangshuset med tradisjonell planløsning

«Wesselstua» i Vestby er ei husmannsstue i tømmer med treroms planløsning

Frem til slutten av 1800-tallet var alle bur i Akershus rettvegget, både de små og de store. Burene stod på stolper for å hindre smånagere i å komme inn. Med nasjonalromantikkens opphøyning av det telemarkske loftet fikk flere og flere bur i Akershus mot slutten av 1800-tallet den velkjente utkragingen i annen etasje.

Uthus

Fram til utpå 1800-tallet kunne det være svært mange hus på gården og de fleste av disse var uthus. Det fantes mange forskjellige uthus, blant annet kufjøs, låve, stall-låve, sauefjøs, grisehus, kjellerbu, kjone (laftet tørkehus), engløe, smie og badstue. De mest brannutsatte husene, kjone, smie og badstue, ble plassert utenfor tunet, mens de andre gjerne stod med noe avstand fra hverandre i tunet. I løpet av 1800-tallet skjedde det store endringer i byggetradisjonene for uthusene. Flere funksjoner ble samlet under ett tak. Samtidig tok man i bruk byggeteknikkene med reisverk og bindingsverk i stedet for lafting. Enhetslåven ble et vanlig syn.

HVA BLE FREDET OG HVORFOR

De tidligste fredningene i Akershus fylke ble innrapportert til og gjennomgått av den Den antikvariske bygningsnemnd i 1923-1924. De såkalte "innberetningene" finnes trykt i Fortidsminneforeningens årbok fra 1923.

På den aller første fredningslisten, vedtatt av den antikvariske bygningsnemnd 1. februar 1923, ble det oppført seks bygninger fra Akershus. 6. juni samme år, og den 27. februar 1924 og 23. april 1927 ble det fredet bygninger på et titalls anlegg.

I 1941 ble det foretatt en revisjon av fredningslisten. Revisjonen kom blant

annet som følge av tapte kulturminner under kamphandlinger i april dagene 1940. Etter krigen ble det, med unntak av en fredning i 1946, ikke fredet noe i Akershus før på 1970-tallet.

Embedsmannsgårder, handelsgårder og herregårder

I fredningshjemmelen etter bygningsfredningsloven ble det lagt vekt på kunstnerisk, arkitektonisk og historisk verdi. I Akershus gjenspeiles dette i hvilke bygninger som ble oppført på de første fredningslistene på 1920-tallet. Det var i all hovedsak store hovedbygninger fra andre halvdel av 1700-tallet og noen større handelsgårder fra samme periode som ble vedtatt fredet. Hovedbygningen på *skrivergården Solgry* er fredet som et viktig eksempel på en embedsmannsgård fra midten av 1700-tallet i Drøbak. I Akershus er det også fredet en herregård – *Froen herregård* i Follo ble fredet i 1923 som eksempel på hovedbygning og portstuer på en herregård fra andre halvdel av 1700-tallet.

I Son er det også fredet flere gårder knyttet til handel og kjøpmenn. *Thornegården* i Son ble fredet i 1923 som et bygningshistorisk og kulturhistorisk viktig eksempel på et handelshus med anneks fra 16- og 1700-tallet. Det er også knyttet stor kulturhistorisk interesse til Thornegårdens historie som skipshandelshus for handelsfamiliene Meyer og Thorne.

Sosial institusjon

Det var ikke bare overklassens bygninger som ble fredet. I Drøbak ble *Hospitalet* fredet i 1924, som et eksempel på en institusjonsbygning for fattige og bostedsløse på slutten av 1700-tallet.

Da Lov um bygningsfredning trådte i kraft i 1921, ble Den antikvariske bygningsnemnd oppnevnt av departementet. Det var lovfestet at nemnda skulle bestå av fem menn, hvorav riksantikvaren var den ene. Av de øvrige medlemmene skulle én være arkitekt, én jurist og én bygningskyndig. Nemnda besto inntil bygningsfredningsloven ble erstattet av kulturminneloven i 1978.

Hovedbygningen på Froen herregård i Frogn med symmetrisk fasade og pilasterinndelt veggkledning

Drøbak hospital med tradisjonell 1700-talls fasade og tavle med gulldekor og tekst i portalen

Vinsvoll-loftet i Bærum, med vakkert dekorerte flatstolper og utskårede figurer i svalgluggen, ble flyttet fra Telemark i 1943

Gårdsbebyggelse

I Akershus er det fredet mange enkeltbygninger, da gjerne hovedbygninger. Fredning av uthus og bur ble kun gjort når de var tilknyttet større gårdsanlegg der hele anlegget ble fredet. Eksempel på dette finner vi på *Vøyen gård* i Bærum og *Store Hvam* i Nes. Store Hvam er anlegget i Akershus som har flest fredete bygninger. Her er to hovedbygninger, fjøs, låve og bur fredet som bygningshistorisk og kulturhistorisk viktig eksempel på et større gårdsanlegg fra 1700- og 1800-tallet på øvre Romerike.

Nøktern bebyggelse og personalhistorie

Et eksempel på mer nøktern bebyggelse finner vi på *Jonsrud Østre*. Her ble «Wesselstua» fredet som et eksempel på en husmannsstue fra tidlig 1800-tall i Vestby, og som et kulturminne knyttet til dikteren Johan Herman Wessel.

Industri

I Akershus er det også fredet flere bygninger knyttet til industri. På jernverket *Bærums verk* ble hovedbygningen, to portstuer, vertshuset og bestyrerboligen «Diget», alle fra andre halvdel av 1800-tallet, fredet i 1927. I 1973 ble hovedbygning, eldhus og uthus/fjøs på *Malmsskrivergården* fredet som viktig eksempel på et gårdstun fra 16- og 1700-tallet i Sandvika, og som kulturminne knyttet til Bærums Verks historie og Sandvika som utskipningshavn for malm.

Tilflyttede bygninger

Tre av de fredete bygningene i Akershus er flyttet til fylket fra Telemark. Til *Hvalstad øvre*, Asker museum, ble loft og bur flyttet fra Mo i Telemark tidlig på 1900-tallet. *Vinsvoll-loftet* ble flyttet til Bærum fra Åmotsdal i Telemark i 1943. De tre bygningene er typiske i sin form, med rikt utsmykkede eksteriører som er karakteristiske for Telemark.

Fredete bygningsdeler

I tillegg til hele anlegg og enkeltbygninger ble det også fredet et enkelt interiørelement. På *Kjørbo gård* i Bærum ble den gamle kaminen fredet i 1927 som et arkitektonisk og kulturhistorisk viktig eksempel på en håndhugget peis i bruskarokk fra midten av 1600-tallet i Norge. Klebersteinspeisen er datert til 1659.

ERFARINGENE FRA FREDNINGSGJENNOMGANGEN

I arbeidet med fredningsgjennomgangen har Akershus fylkeskommune foretatt befaringer og registreringer av de fredete bygningene. Den oppdaterte registreringen av bygningene og den gode dialogen med eierne vil danne et godt grunnlag for det videre samarbeidet om de fredete anleggene mellom eier, fylkeskommune og Riksantikvaren.

Store Hvam i Nes er eksempel på et helhetlig fredet gårdsanlegg med bygninger fra 1700- og 1800-tallet

